

Bygdetingets betydning i Vats tinglag på begynnelsen av 1700-tallet¹

De siste tiårene har det vært gjennomført en rekke undersøkelser med bygdetinget som ramme, først og fremst i Tingbokprosjektet, ledet av Sølvi Sogner.² Hun oppsummerer sin vurdering av tinget i bindet hun har skrevet i Aschehougs norgeshistorie slik: "Tinget var i særklasse den viktigste møteplassen både for folk seg imellom og statens representanter i bygd og by."³ I dette utsagnet ligger det en sterk anerkjennelse av tingets betydning. Som belegg for sin påstand lister Sogner opp en rekke aktiviteter som foregikk på tinget: kunngjøringer, skatteinnkreving, behandling av straffesaker og andre søksmål samt tinglysinger. På den annen side skriver hun at bare prosenter av alle tvister og lovbrudd kom opp på tinget. Dette forholdet, at kanskje de fleste saker ble avklart utenfor tinget, må sies å begrense tingets betydning. Det vil derfor være interessant å se nærmere på hvilken betydning tinget faktisk hadde på forskjellige områder og for forskjellige brukere.

Denne artikkelen omhandler alle typer saker og gjøremål som ble behandlet på tinget. De er inndelt i tre grupper: lovbrudd, sivile saker og administrative gjøremål.

Det undersøkte området er Vats tinglag, som lå i indre deler av Vest-Agder. På begynnelsen av 1700-tallet omfattet det i hovedsak fire sogn: Hægebostad, Eiken, Bjelland og Grindheim, med enkelte avvik i forhold til senere sogneinndelinger. Tinglaget var delt i to lensmannsdistrikter. Hægebostad og Eiken utgjorde det vestlige distriktet, mens det østlige distriktet omfattet resten.⁴ Vats var det minste tinglaget i Lista sorenskriveri, med ca. 3000 innbyggere i 1711, og like under 500 gårdsbruk.⁵ Tidsrom for undersøkelsen er 1700-1714.

Øvrighetens oppfølging av lovbrudd

I undersøkelsen er det skilt mellom øvrighetens og allmuens bruk av tinget. Innenfor øvrigheten skilles det mellom sentrale myndigheter (sentralmakten), først og fremst i København, på den ene siden og lokal øvrighet, i amtet og tinglaget, på den andre siden. Sentralmakten la premisser for tingets rolle gjennom loven og andre pålegg om hvilke lovbrudd som skulle rettsforfølges. Undersøkelsen har vist at myndighetenes holdning til dette endret seg flere ganger i løpet av de siste tiårene av 1600-tallet og de første tiårene på 1700-tallet. De la med dét for dagen en viss ambivalens i betydningen av å forfølge lovbrudd på tinget, og dermed også til tingets betydning i denne sammenhengen. Christian 5. norsk lov (C5 NL) fra 1687 og andre pålegg la i utgangspunktet premissene for en aktiv forfølgelse av lovbrudd på tinget. Det må forstås som uttrykk for at tinget var tiltenkt det den franske filosofen og idéhistorikeren *Michel Foucault* og andre ville kalt en disiplinerende rolle.⁶

Disiplineringslinjen ble lempet på ved et reskript 9. mai 1693. Der slås det fast at selv om det «Letteligen skall kunde findes Aarsag til at paaføre processer», skulle øvrigheten ikke ta ut tiltale mot allmuen for «smaa forseelser» før amtmannen hadde gitt sitt samtykke.⁷

Som eksempler på små forseelser, ble det nevnt tre typer saker: Drukkenskap, slagsmål og ulydighet. Hensikten var å sikre «Bondens conseruation», i praksis å unngå at allmuen ble utarmet på grunn av overdreven forfølgelse av ubetydelige lovbrudd samt å sette en stopper for bruken av soning.⁸ Initiativet til reskriptet kom fra den norske stattholderen, Ulrik Frederik Gyldenløve.⁹ Reskriptet innebar at de sentrale myndighetene la restriksjoner på utnyttelsen av tinget i disiplineringsøyemed. Det er et tegn på at sentralmakten ikke kjente seg avhengig av å bruke tinget på alle områder for å kontrollere allmuen. Endringene kom på en tid da sentralmyndighetene hadde god kontroll over allmuen ved hjelp av andre virkemidler. Hæren var bygget ut og representerte en betydelig maktfaktor. Dessuten hadde man god kontroll over skatteinngangen, og maktet også å øke skattetrykket.¹⁰ Dermed hadde man trolig ikke lenger så stor bruk for tinget til disiplinering, og bruken kunne trappes ned. Forslaget om moderasjon i påtalen av lovbrudd var også begrunnet med et ønske om en viss lettelse i bøndernes byrder, kanskje av frykt for murring og uro.

En ny opptrapping av oppfølgingen av lovbrudd på tinget ble innledet i 1705 da sakefallet ble bortforpaktet, slik det også hadde vært flere perioder på slutten av 1600-tallet.¹¹ Forpaktningen innebar at sentralmakten sikret seg en fast inntekt av sakefallet, mot å overlate bøteinntektene til høystbydende som påtok seg å få lovbruddene pådømt og bøtene drevet inn. Motivasjonen fra sentralmaktens side var nå fiskal, og i alle fall tilsynelatende uten disiplinering som beveggrunn. Tilslaget for forpaktning i hele amtet var på 156 rdl. årlig i den første perioden (1705-1707), og 280 rdl. årlig i den andre perioden (1708-1710).¹² Forpakterne overlot oppfølgingen av lovbrudd til lokale medhjelpere. Den første forpakteren lot bondelensmennene fortsette sin virksomhet, mens den siste forpakteren, som også betalte en høyere avgift, hadde egen fullmektig.¹³ Sakefallsforpakterne var ikke underlagt bestemmelsene i reskriptet fra 1693, og de sentrale styringsorganene kan neppe ha vært helt uten forestillinger om at auksjonering av sakefallsretten til høystbydende måtte føre til utnyttelse av den muligheten for profitt som åpnet seg. Sterk motstand blant allmuen var visstnok også medvirkende til at sakefallsforpaktningen ble avviklet etter seks år, fra 1711.¹⁴

Tabell 1. Påtalte lovbrudd i Vats tinglag 1700-1714.

Kilde: SAK, Lista sorenskriveri. Tingbok nr. 25-39.

Type lovbrudd	1700-1704	1705-1710	1711-1714	Sum	Prosent av alle lovbrudd
Vinning	0	2	0	2	1
Vold	14	102	22 ¹⁵	138	68
Sedelighet	7	15	8	30	15
Helligbrøde	0	6	0 ¹⁶	6	3
Fredsforstyrrelse	1	0	0 ¹⁷	1	1
Ulydighet ¹⁸	8	10	8	26	12
Sum lovbrudd	30	135	38	203	100
Gjennomsnittlig antall saker per år	6,0	22,5	9,5	13,5	
Prosentvis fordeling mellom periodene	15	66	19	100	

Tabell 1 viser hvordan lovbruddene fordeler seg i ulike grupper av sakstyper, og hvordan de plasserer seg i tid. Årene med sakefallsforpaktning utgjør den midterste perioden (1705-1710). Oversikten gir et godt utgangspunkt for å vurdere hvordan sentralmyndighetens pålegg og handlemåter ble fulgt opp i praksis. Den viser at i perioden sakefallet var forpaktet, ble tinget brukt langt mer aktivt til oppfølging av lovbrudd enn i årene med offentlig påtale. To tredjedeler av lovbruddene fra undersøkelsesperioden ble påtalt av sakefallsforpakterne, og forpaktningen førte til at det i gjennomsnitt ble påtalt mellom tre og fire ganger så mange lovbrudd per år som i årene med offentlig påtale. Økningen var særlig sterk for voldssaker, og det ble behandlet tolv ganger flere slagsmål og klammerier i den siste forpaktingsperioden (1708-1710) i forhold til når det var offentlig påtale.

I årene med vanlig offentlig påtale ble det behandlet relativt få lovbrudd, også voldssaker. Den lille økningen i perioden fra 1711-1714 kom av syv lovbrudd forpakteren påtalte i 1712, men som var begått i løpet av forpaktingsperioden. Den sterke økningen i antall påtalte lovbrudd under sakefallsforpaktningen understreker hvor moderat oppfølgingen av lovbrudd var i årene med offentlig påtale. Den moderate oppfølgingen viser også hvor begrenset betydning tinget hadde for oppfølging av lovbrudd i årene med offentlig påtale.

Ved å sammenholde antallet saker som ble behandlet på tinget i periodene med offentlig påtale i forhold til i årene der sakefallet var forpaktet, kan man se hvilke grupper av saker som var stabile i antall og hvilke som endret seg med vilkårene. Dette kan vi bruke til å vise tingets varierende betydning for forskjellige typer lovbrudd. Lovbruddene kan deles inn i tre grupper: De som gjennomgående ble fulgt strengt opp, de som ble fulgt moderat opp når sakefallet ikke var forpaktet, og de som bare ble fulgt opp når sakefallet var forpaktet.

Lovbruddene som ble fulgt strengt opp gjaldt alvorlige forseelser: drap, knivbruk, fredsforstyrrelser og de fleste sedelighetsbruddene, nemlig leiermål og hor. Den strenge oppfølgingen må bety at øvrigheten anså disse lovbruddstypene som viktige å påtale på tinget, slik også den sentrale statsmakten etter alt å dømme ønsket. For disse sakene fikk tinget gjennomgående en sentral betydning for øvrighetens oppfølging.

De lovbruddene som ble fulgt moderat opp i år med offentlig påtale, omfatter de små forseelsene som ble nevnt i reskriptet fra 1693. Det viser at den lokale øvrigheten fulgte opp signalene om moderat påtale av lovbrudd. Dette er særlig tydelig for utviklingen for voldssakene, med sterk økning i antall påtaler når sakefallet var forpaktet, og moderat med påtale i periodene før og etter. For disse sakstypene fikk dermed tinget begrenset betydning når sakefallet ikke var forpaktet.

Tre typer lovbrudd ble bare påtalt når sakefallet var forpaktet: vinningsforbrytelser, ekte leiermål (det vil si forekteskaplig samliv) og helligbrøde. Disse lovbruddene ser ikke ut til å være omfattet av pålegget om moderat oppfølging i reskriptet fra 1693, og praksisen var neppe i samsvar med sentrale myndigheters forventninger. Lovbruddene var i strid med Moseloven og skulle etter alt å dømme følges strengt opp. Moderasjonslinjen ser i disse tilfellene ut til å være resultat av lokal praksis. Det var etter alt å dømme de lokale representantene for påtalemyndigheten, bondelensmennene, som etter eget skjønn anla en moderat praksis i disse sakene. Det skjedde trolig fordi lensmennene sto allmuen nær, og denne holdningen var i tråd med de lokale normene. Avvikene kunne skje fordi fogden hadde delegert påtalemyndigheten, og ikke førte god kontroll med hvordan

bondelensmennene ivaretok den. Tingbøkene viser også at praksis mellom tinglagene delvis var ulik, og at andre bondelensmenn i amtet tok ut tiltale for ekte leiermål også i årene med offentlig påtale.¹⁹ Praksisen viser at øvrigheten i alle fall i Vats tinglag viste enda større moderasjon enn det sentrale myndigheter la opp til, og på enda flere områder ikke tillat tinget noen betydning for oppfølging av lovbruddene.

Tidligere forskning har vist at det var en nedgang i antall lovbrudd som ble behandlet på tingene i løpet av 1600- og 1700-tallet. Det har blitt forklart med at voldssakene avtok etter hvert som opplevelsen av eierforholdet til konfliktene ble flyttet fra allmuen til staten.²⁰ Sammenligning med resultatene fra andre norske undersøkelser viser at antall lovbrudd sett i forhold til folketallet i Vats tinglag på begynnelsen av 1700-tallet fortsatt lå på det samme høye nivået som det gjorde mange andre steder på 1600-tallet.²¹ Umiddelbart gir det inntrykk av at det den tyske sosiologen *Norbert Elias* har kalt en siviliseringsprosess ikke hadde kommet så langt i Vats tinglag som man ville ha trodd, eventuelt at prosessen foregikk med ulikt tempo i forskjellige områder.²² Imidlertid var det sakefallsforpaktningen som førte til at så mange lovbrudd ble påtalt i Vats tinglag på begynnelsen av 1700-tallet. Dette illustrerer hvor vanskelig det er å bruke antallet påtalte eller pådømte lovbrudd til å sammenligne utviklingen av kriminaliteten og sivilisering i samfunnet. Dersom saken ikke hadde blitt bortforpaktet ville innstevningen av lovbrudd hatt et betydelig mindre omfang, og vi kunne feilaktig ha konkludert med at siviliseringen var kommet vesentlig lenger.

Øvrighetens administrative bruk av tinget

Det andre området der øvrigheten brukte tinget, var til administrative gjøremål. Disse utgjorde normalt ikke saker på samme måte som lovbrudd og sivile søksmål. De fremstår som mer eller mindre frittstående aktiviteter, for eksempel kunngjøring av forordninger, fremsetting av skattekrav og skattebetaling.²³ Tinget har ofte blitt betraktet som en kanal for kommunikasjon mellom øvrigheten og bygdesamfunn. Ståle Dyrvik skriver at tinget «gav undersåttene ein viss innverknad både gjennom ord og handling», og han har betraktet tinget som et politisk forum.²⁴ Hvis Dyrvik har rett, vil det særlig gi seg utslag når det gjelder tingets administrative funksjon, siden rettssaker i liten grad kan betraktes som politiske forhandlinger.

Sentralmakten la opp til at øvrigheten skulle bruke tinget som informasjonskanal overfor allmuen, som en parallell til lesing av offentlige dokumenter fra prekestolen. Det skulle også være en viss interaksjon mellom øvrigheten og allmuen, i form av skattebetaling og tingsvitner. Og lagrettemennene skulle oppnevnes på tinget. Hvordan var dette i Vats tinglag?

Tingbøkene viser at øvrigheten brukte tinget flittig som informasjonskanal overfor allmuen, i tråd med det som var bestemt av sentralmakten. De kunngjorde i all hovedsak de åpne brevene som var relevante for allmuen i tinglaget og en god del embetsbrev. Til sammen ble det kunngjort 293 dokumenter. Den største gruppen var pålegg fra de sentrale styringsorganene, og kan forstås som et uttrykk for den sterke sentralstyringen i Danmark-Norge. Men under krigen var norske sentralorgan, først og fremst Slottsloven, godt representert med kunngjøringer. Øvrigheten i amtet brukte tinget mindre aktivt til egne

kunngjøringer enn øvrigheten i andre deler av landet. Det kan ha sammenheng med at øvrigheten her lot flere sentrale påbud kunngjøre direkte, mens de i større utstrekning ble bearbeidet lokalt andre steder.²⁵

Den administrative interaksjonen mellom øvrigheten og allmuen på tinget besto stort sett av skattlegging og innhenting av tingsvitner og skussmål. Når det gjelder skattlegging, kan det se ut til at en fast ordning med betaling av skatten på tinget bare gjaldt bøndene i lensmannsdistriktet som lå nærmest tingstedet. I det andre distriktet betalte de skatten helt eller delvis på lensmannsgården der, slik de trolig hadde gjort i uminnelige tider.²⁶ Det tyder på at tinget bare ble benyttet til skattebetaling når det ble ansett som hensiktsmessig. I enkelte tilfeller forhandlet øvrigheten med allmuen om skatteytelser, men forhandlingene bar mest preg av å legitimere skattekravene overfor bøndene. De beskjedne forhandlingene om skatten ga knapt nok tinget noe preg av et politisk forum, slik Ståle Dyrvik har hevdet at det hadde.

Øvrigheten oppnevnte lagrettemenn på tinget, men fulgte ikke opp sentralmaktens påbud om at ombudet skulle rullere blant alle skattyterne i henhold til skattemanntallet. Enkelte bønder ble gjenoppnevnt i løpet av ti års tid, mens andre aldri ble oppnevnt. Gjenoppnevningen hadde likevel et mer beskjedent omfang enn det som har vært avdekket i andre norske undersøkelser. Gjenoppnevningen bidro trolig til å skaffe øvrigheten solide og interesserte lagrettemenn. Allmuen ser ut til å ha sett seg tjent med at enkelte bønder tjenestegjorde flere ganger, mens andre fikk slippe. Gjengangerne har trolig ansett ombudet for prestisjefyllt, eller de kan ha tjent penger på å gjøre tjeneste for andre som var mindre interessert.²⁷

Øvrighetens oppfølging av tinget

Vi skal nå se nærmere på hvordan de forskjellige embets- og tjenestemennene brukte tinget. Sentralmakten la gjennom loven og andre påbud opp til at amtmannen og fogden skulle ha betydelige oppgaver knyttet til oppfølgingen av tinget. På noen områder utførte de også sine embetsgjerninger tilfredsstillende. Amtmannen sørget for kunngjøringer, ivaretok det overordnede ansvaret for tingholdet og kontrollerte tiltalen for små forseelser. Fogden viste først og fremst interesse for skatteinnkrevingen. Hovedinntrykket er at verken amtmannen eller fogden fulgte opp slik de skulle, og de møtte ikke på tinget i den utstrekning det var forventet av dem. Fogden delegerte så mye han kunne av ansvaret som politi- og påtalemyndighet til bondelensmennene, og lot trolig sorenskriveren og bondelensmennene styre oppnevning av lagrettemenn. Fogdens deltakelse på tinget avtok parallelt med økt engasjement knyttet til skatt og militære oppgaver da Danmark-Norge gikk inn i Store nordiske krig. Dette sammenfaller med sentrale myndigheters prioritering mellom disse områdene. Fogdens sviktende engasjement på tinget hang nok også delvis sammen med at han hadde et uvanlig stort embetsdistrikt, og fogderiet utgjorde hele amtet.²⁸

Til forskjell fra amtmannen og fogden, fulgte sorenskriveren og bondelensmennene i hovedsak opp tinget slik det var forventet av dem. Sorenskriverens embetsgjerning var på en annen måte enn for amtmannen og fogden dedikert til rettsvesenet, og hans fremmøte var en forutsetning for å holde ting. Det innebærer at man for sorenskriverens del måtte kunne forvente en tett oppfølging. Bondelensmennenes ansvar for politi- og

påtalemyndigheten førte til at de fikk en viktigere rolle enn forutsatt på tinget. På samme måte som for sorenskriveren var bondelensmennenes relativt tette oppfølging av tinget en konsekvens av at deres rolle var tett knyttet til det, og de hentet mye av sin autoritet i lokalsamfunnet fra oppgavene knyttet til rettsvesenet.²⁹

Allmuens interesse av oppfølging av lovbrudd på tinget

Vi skal nå se nærmere på *allmuens* bruk av tinget, og først i tilknytning til lovbrudd. Allmue er brukt som en nøytral betegnelse på befolkningen. Allmuens medvirkning til å bringe lovbrudd inn på tinget begrenset seg stort sett til voldssakene. Deltakelsen besto i å anmelde forholdet for bondelensmannen, for at han skulle ta ut tiltale. De øvrige lovbruddene var det stort sett øvrigheten som tok initiativ til å få behandlet på tinget. De som anmeldte voldsbruk kjente seg forulempet etter klammerier og slagsmål, og har muligens ikke vært i stand til å hevde seg ved bruk av vold eller til å oppnå erstatning. Personene har sannsynligvis stått i fare for å tape anseelse i lokalsamfunnet dersom de ikke hevnet volden og den personlige fornedrelsen. De kunne da gjenopprette sin tapte ære ved å få motparten dømt på tinget. Tinget hadde dermed i en viss utstrekning betydning for å gjenopprette likevekten i lokalsamfunnet i saker som gjaldt voldsbruk.

De fleste slagsmål og klammerier endte sannsynligvis uten noe etterspill. Andre ser ut til å ha blitt løst ved forlik i minnelighet. Særlig i de tilfellene det var påført skader ser det ut til at forliket har gått ut på at det skulle gis en liten erstatning, trolig i størrelsesorden 1-3 rdl. Vanligvis så allmuen derfor ikke behov for at det skulle tas ut tiltale når partene i konflikten var forlikte, og protesterte når saken ble behandlet på tinget. De kunne også unnskyldte seg med at handlingen hadde skjedd i drukkenskap og at den ikke hadde skjedd med ondt forsett. I andre tilfeller nektet de for hele klammeriet. En unnskyldte seg faktisk med at han hadde grunn til å slå, og kanskje illustrerer det hvor innarbeidet voldsbruken var. Protestene viser at det var et visst motsetningsforhold mellom allmuens og øvrighetens forståelse av hvordan tinget burde brukes til å følge opp lovbrudd. Når bare en liten andel av slagsmål og klammerier ble anmeldt, viser det at allmuen i de fleste tilfellene ønsket og klarte å ordne opp uten bruk av tinget. Det betyr at tinget hadde begrenset betydning for allmuen for å ordne opp etter slagsmål og klammerier. Men muligheten for å kunne bringe saken inn på tinget har nok fungert som et press for å komme frem til forlik.³⁰

Behandling av sivile søksmål på tinget

Allmuens bruk av tinget er særlig knyttet til sivile søksmål. De tok selv initiativ til de sivile søksmålene, og det var på dette området at tinget hadde størst betydning for dem. Antallet sivile saker sett i forhold til folketal i Vats tinglag skiller seg ikke særlig ut i forhold til resultatene fra andre norske undersøkelser. De sivile sakene utgjorde 57 % av alle sakene i tinglaget, og hadde altså større omfang enn lovbruddene. Sivile saker har til vanlig trolig dominert enda mer enn det prosentandelen gir inntrykk av, fordi sakefallsforpaktningen i perioden bidro til at det ble påtalt uvanlig mange lovbrudd. Dersom vi tok ut de 90 ekstra lovbruddene som ble påtalt i årene med sakefallsforpaktning, ville de sivile sakene ha utgjort over 70 % av sakene. Det er grunn til å anta at denne andelen ligger nærmere normalsituasjonen.³¹

Tabell 2. Sivile søksmål i Vats tinglag 1700-1714.

Kilde: SAK, Lista sorenskriveri. Tingbok nr. 25-39.

Sakstype	1700-1704	1705-1709	1710-1714	Sum	Prosent av alle lovbrudd
Eiendomssaker	23	51	50	124	46
Familierett	10	20	17	47	17
Gjeld	28	20	32	80	29
Erstatning	3	4	5	12	4
Ærekrenkelse	1	4	4	9	3
Sum sivile saker	65	99	108	272	100
Gjennomsnittlig antall saker per år	12,2	19,8	21,6	18,1	
Prosentvis fordeling mellom periodene	24	36	40	100	

Tabell 2 viser hvordan de sivile sakene fordeler seg på ulike grupper av sakstyper og hvordan de plasserer seg i tid. Dette viser på hvilke områder tinget hadde størst betydning for allmuen. Eiendomssaker utgjorde den største gruppen av sivile saker, fulgt av gjeldssaker og familierett. Erstatninger og ærekrenkelser ble behandlet i relativt liten utstrekning. Antallet sivile saker ble nesten fordoblet i løpet av perioden på 15 år. Nivået holdt seg også etter at Danmark-Norge kom med i Store nordiske krig, men økningen flatet ut. Krigen har neppe vært noe stort hinder for aktiviteten på tinget, trolig fordi det var gårdbrukerne som var mest aktive på tinget, og de ble ikke utskrevet som soldater.

Selv om tinget altså hadde større betydning for allmuen når det gjaldt sivile saker enn når det gjaldt lovbrudd, viser det seg likevel at det på mange områder bare var rundt ti prosent av de dokumenterte rettsstiftende handlingene i samfunnet som ført til rettssak. Med rettsstiftende handlinger menes de samfunnsaktivitetene som kunne være utgangspunkt for tvist og rettssak på hvert saksområde. For eksempel er arvesakene holdt opp mot antall avholdte arveskifter. Bare på noen få områder førte en større del av allmuens aktivitet til rettssak. Det gjaldt særlig makeskifter, leie og bygsel, og i en viss utstrekning arvesaker og bruksdeling (åsetesrett). Det kan tyde på at disse områdene var særlig konfliktfylte eller at en avklaring fra domstolen var spesielt viktig.³²

Samtidig ser det ut til at terskelen for å bringe saker inn på tinget jevnt over har vært lav. Det kan vi slutte av at det som ser ut som bagateller kunne havne i retten. Det er neppe grunnlag for å hevde at saksomkostningene kan ha vært noen vesentlig hindring på denne tiden. Omkostningene lå i de fleste tilfeller på 1-2 rdl. for hver av partene. Når det likevel ikke ble brakt flere sivile saker inn for retten, forsterker det inntrykket av at behovet for en rettslig avklaring var begrenset. Det finnes bare noen få eksempler på områder der terskelen for å bringe saker inn på tinget kan ha vært høy. Det gjelder åstedssaker, på grunn av særlig høye saksomkostninger, og de forhold som normalt ble løst gjennom husbondens hustukt. Det siste ser vi i saker om familiebråk og føderåd.³³

Man kan identifisere særlig fire årsaker til at allmuen ønsket å få behandlet sivile saker på tinget. Den ene var behovet for juridisk avklaring av hvem som hadde best hjemmel til

en eiendom. En annen var tvister om inngåtte avtaler. For det tredje kunne man ha behov for kjennelse fra retten for å gi krav og fordringer større tyngde og juridisk kraft. For det fjerde var det flere som brukte tinget for å få avklart at man hadde rettigheter, gjerne for å oppnå økonomisk kompensasjon for å avstå fra dem. En viktig drivkraft bak mange sivile saker var etter alt å dømme det sterke presset det var på jordeiendom i tinglaget, og søksmål kunne representere en mulighet for å sikre seg jord.³⁴

På samme måte som tinget hadde begrenset betydning for allmuen når det gjaldt å ordne opp i voldssaker, var det ikke vanlig å bruke tinget til å påtale ærekrenkelser. På begynnelsen av 1700-tallet var det fremdeles vanlig i Vats tinglag at mindre alvorlige skjellsord ble kvittert for med vold i stedet for at saken ble brakt inn for tinget. De ærekrenkelsene man fikk innstevnet på Vats-tinget var stort sett alvorlige krenkelser og beskyldninger om uærlige handlinger. Hensikten var vanligvis å få beskyldningen avkreftet. Alle sakene bortsett fra én endte med forlik om offentlig dementi og beklagelse. Retten unngikk bevisst å avsi dom om ærestap fordi det ville hatt for store konsekvenser for den domfelte. Embetsmenn viste seg ellers mer sensitive overfor skjellsord, og gikk til sak for mindre alvorlige krenkelser enn allmuen.³⁵

Tinget som kommunikasjonskanal for allmuen

Enkelte historikere har fremhevet tingsvitne som allmuens maktmiddel overfor de lokale embetsmennene, fordi embetsmennene i mange situasjoner var avhengig av dette, først og fremst som skussmål og dokumentasjon til fogderegnskapene. Sølvi Sogner kaller tingsvitnet allmuens «våpen», og mener det lå mye kontrollerende makt i å gi skussmål.³⁶ Ståle Dyrvik kaller tingsvitnet «eit formelt maktmiddel».³⁷ Andre historikere har vektlagt samspillet mellom allmuen og øvrigheten. Steinar Imsen har i sin undersøkelse av norsk bondekommunalisme vurdert tingets rolle frem til midten av 1600-tallet som «en katalysator for politisk integrasjon mellom de danske styresmaktene og det norske bondesamfunnet. Gjennom tinget ble bygde-Norge forankret i den dansk-norske fellesstaten.»³⁸ Hvordan var dette i Vats tinglag?

Tinget fremsto ikke som noen viktig politisk kanal for allmuen, og den tok sjelden initiativ til bruk av tinget til kommunikasjon med øvrigheten. Allmuen kom ikke med meningsytringer uten oppfordring. I Vats tinglag er det derfor ikke grunnlag for å si at kunngjøring av forordninger ga bøndene anledning til å komme med meningsytringer, slik Dyrvik har hevdet.³⁹ Slike ytringer ville snarere lett ha blitt oppfattet som oppsetsighet eller majestetsfornærmelse.⁴⁰ Allmuen ga øvrigheten noen ytterst få tingsvitner, først og fremst til fogdens svar på Rentekammerets antegnelser til regnskapene hans. Bare ett skussmål ble tatt opp. Det lave antallet tingsvitner og skussmål gjør det betimelig å sette spørsmålstegn ved gyldigheten av å betrakte dem som allmuens våpen overfor øvrigheten. I Vats tinglag fremstår det i alle fall som et temmelig sløvt redskap. Vats-tinget spilte på begynnelsen av 1700-tallet heller ikke noen viktig bondekommunal rolle, med relativt få slike saker, og gir liten støtte til å gjøre Imsens modell gjeldende for 1700-tallet.⁴¹

For allmuen var tinglysing den viktigste kommunikasjonsoppgaven for tinget. Volumet økte frem til 1709, og falt deretter, trolig på grunn av krigsutbruddet. De tinglyste

dokumentene gjaldt først og fremst eiendomsoverdragelser og pantsetting – som delvis også fungerte som eiendomsoverdragelse. I andre deler av landet, med en annen eierstruktur for jordegods, dominerte andre dokumenttyper. Allmuen brukte ellers tinget i overraskende liten utstrekning til kunngjøringer som for eksempel opptak av tingsvitner.⁴²

En del aktivitet på tinget er ikke så godt belyst i tingbøkene. Tinget har hatt betydning som samlingsplass for allmuen. Og det foregikk trolig en del handelsvirksomhet der. Gjennomgangen av tinglyste dokumenter viser at de fleste avtaler ble inngått på tinget.⁴³

Hvor mange og hvem i allmuen brukte tinget?

Tinget samlet et betydelig antall personer, også i forhold til andre samlingsplasser for allmuen i samtiden. Sentralmakten la likevel større vekt på fremmøtet til gudstjenester. Og mange bønder var etter alt å dømme ikke til stede på alle tingsesjoner, eller under hele sesjonen. Vi kan tenke oss at de fikk utført sine ærend og dro hjem igjen. Fremmøtet ser med andre ord ut til å ha vært behovsorientert. En stor andel av innstevnede menn møtte frem til behandlingen av selve rettssakene, i gjennomsnitt 75 %. Som mange andre steder var fremmøtet for kvinner vesentlig dårligere enn for menn, i gjennomsnitt bare litt over 50 %. Kvinnene brukte også oftere fullmektig enn mennene.⁴⁴

Andelen av befolkningen i tinglaget som kan knyttes til bruken av tinget i løpet av et år, er anslått til i gjennomsnitt hver fjerde voksne mann og hver tyvende voksne kvinne. Andelen voksne kvinner som var i aktivitet på tinget ligger nær opptil det som er vist i andre norske undersøkelser. Det samme gjelder mennenes tallmessige dominans.⁴⁵

Mennenes aktivitet på tinget var i langt større grad enn kvinnenes knyttet til behandlingen av sivile saker, og dermed styrt av allmuens eget initiativ. Kvinnene var i større grad knyttet til behandlingen av lovbrudd, i hovedsak initiert av øvrigheten, og dermed i større grad knyttet til tinget på grunn av øvrighetens initiativ. Initiativ fra kvinner til å bringe sivile saker inn på tinget var sjelden. De fleste møtte som vitne eller saksøkt. Også dette samsvarer godt med andre norske undersøkelser.⁴⁶

Det kan spores elitistiske trekk ved allmuens bruk av tinget, ved at det var flere velstående enn mindre velstående som brukte tinget. Utslaget er tydeligst for menn. Tinget hadde også størst betydning for voksne personer, med en gjennomsnittsalder for menn på 46-47 år. En overveidende del var skattytere. De samme trekkene går igjen blant mennene som viste interesse for lagrettemannsombudet. En elite av bøndene viste størst interesse for ombudet, og de tjente også oftere som lagrettemenn.⁴⁷

Et annet sentralt trekk er utslag som kan knyttes til avstanden til tingstedet. Sammenligning av aktivitetsnivået mellom sognene i tinglaget har vist til dels langt høyere bruk av tinget blant mennene i det vestlige lensmannsdistriktet enn i det østlige. Det kan forklares med at bøndene i det vestlige lensmannsdistriktet, i motsetning til det østlige, bodde i samme dalføre som tingstedet, og stort sett også nærmere tingstedet. Dessuten betalte de skatten på tinget, mens bøndene i det østlige lensmannsdistriktet kunne betale skatt på lensmannsgården i sitt distrikt. Dermed hadde bøndene i det østlige lensmannsdistriktet både en mindre gunstig reisevei og et viktig ærend mindre. Selv om de elitistiske trekkene ved allmuen som brukte tinget peker i retning av at bruken ga prestisje, var dette altså ikke sterkere enn at man lot seg påvirke av lang og anstrengende reisevei.

Tendensen til at reisevei hadde betydning var ikke så utpreget for kvinnene, trolig fordi de vanligvis møtte etter påtale fra øvrigheten og dermed ikke sto for initiativet selv.⁴⁸

Avslutning

Sentralmakten utnyttet ikke fullt ut tingets potensial som redskap for disiplinering på begynnelsen av 1700-tallet. Staten hadde sikret seg kontroll over allmuen ved hjelp av andre maktmidler, og kunne lette litt på presset gjennom rettsvesenet. Øvrigheten påtalte mest konsekvent alvorlige lovbrudd, som streid mot mosaisk lov eller truet viktige samfunnsinstitusjoner. Rettsforfølgelsen av mindre forseelser var mer moderat. De seks årene sikt- og sakefallet var bortforpaktet representerer et unntak fra dette, og tingets fiskale potensial ble da sterkt utnyttet.

Sentralmakten brukte tinget aktivt som informasjonskanal, men vektla likevel kunngjøring i tilknytning til gudstjenestene høyere. Interaksjon mellom øvrighet og allmue på tinget var relativt beskjeden. Amtmannen og fogden var mindre synlige i bruken av tinget enn forventet, mens særlig bondelensmennene fikk en mer fremtredende rolle enn de var tiltenkt.

Allmuens bruk av tinget økte i perioden. Tinget var et viktig redskap for å få bilagt konflikter som man ikke fikk løst på annet vis. Det kunne være viktig å få avklart økonomiske tvister ved dom, men bare en liten andel av rettsstiftende handlinger ble likevel behandlet på tinget. Mange konflikter med utgangspunkt i vold fant sin løsning utenfor tinget, trolig også de fleste. Allmuen som brukte tinget hadde enkelte elitistiske trekk, med tendens til at lagrettemennene og de mest aktive brukerne var mer velstående enn gjennomsnittet blant allmuen. Det var også tendenser til at de som bodde nærmest var mest aktive på tinget.

NOTER

¹ Artikkelen er en oppsummering av O. Gausdal, *Bygdetinges betydning på begynnelsen av 1700-tallet. En undersøkelse av aktiviteten på tinget i Vats tinglag 1700-1714*. Hovedoppgave i historie. Oslo 2006.

² E. Sandmo, *Voldssamfunnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo 1999: 20-22 (særlig note 3 og 7).

³ S. Sogner, *Krig og fred 1660-1780*, bd. 6 i K. Helle (red.), *Aschehougs norgeshistorie*, Oslo 1996: 48-49.

⁴ Statsarkivet i Kristiansand (heretter SAK), Lista sorenskriveri. Tingbok nr. 25-39; M. Breilid, *Kultursøke for Bjelland og Grindheim*, [Mandal] 1974: 276-277.

⁵ Riksarkivet (heretter RA), Rentekammeret. Fogderegnskaper, Lista og Mandal fogderi. Eske 2554, vedlegg 8 skoskatten 1711. Det er gjort et tillegg for personer som mangler i skoskattelisten, basert på O. Lian, *Tilbakegang og stillstand i et kystdistrikt på Agder. Befolkningsutvikling i Lyngdal 1665-1800*. Hovedoppgave i historie. Bergen 1991: 55-59; SAK, Amtmannen i Lista og Mandal, eske 280, Krigsstyren 1712.

⁶ E. Sandmo, *Maktens beroligende blikk. Historiske teorier om sivilisering og disiplinering*, *Scandia* 1994, 60-1: 35-37; E. Österberg og S. Sogner (red.), *People meet the law. Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-reformation and pre-industrial period*, Oslo 2000: 117-118.

⁷ Nasjonalbiblioteket, Halvor Andersens samlinger (heretter NB-HA), cachet XXXV. Brev fra stattholderen til amtmann Burchard 13.5.1693 (nr. 15); L. Fogtmann, *Kongelige Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, udtogetis udgivne chronologisk Orden* (heretter Fogtmann), del II, København 1803: 639, reskript 9.5.1693.

⁸ Ibid.

⁹ *Norske samlinger*, udgivne af et historisk samfund i Christiania, bd 1, Kristiania 1852: 556 og 563. Gyldenløves forslag dateret 2.1.1693.

- ¹⁰ Ø. Rian, *Maktens historie i dansketiden*, i *Makt- og demokratiutredningen* 1998-2003. Rapportserien nr. 68, Oslo 2003: 122f.
- ¹¹ H.P. Hosar, *Skjåk bygdebok. Band 2 Historia 1537-1800*. [Skjåk] 1995: 126; Ø. Rian, *Bratsberg på 1600-tallet. Stat og samfunn i symbiose og konflikt*. Oslo 1997: 105, 126 og 144.
- ¹² RA, Rentekammeret. Stiftamtssturegnskaper. Kristiansand 1707, s. 36 og 40. Vist til forpaktningbrev fra Rentekammeret 20.6.1705, og 18.2.1708.
- ¹³ SAK, Lista sorenskriveri. Tingbok nr. 30-37.
- ¹⁴ RA, Rentekammeret. Realistisk ordnet avdeling. Forpaktningvesen 1, Forpaktningsprotokoll for Akershus og Kristiansand stifter (Sønnaufjelds distriktskontor) Lit. A 1705-1734, s. 333-335; RA, Rentekammeret. Fogderegnskaper, Lista og Mandal fogderi, eske 2552-2553 1708-1710; NB-HA, cachet XLI. Brev fra stiftamtman Powisch 24.1.1711 (nr. 118); Fogtmann, del II 1803: 249, reskript 8.1.1711; A. Kiil, *Arkivkunnskap, statsarkiva*. [Oslo] 1969: 178.
- ¹⁵ Sakfallsforpakteren påtalte syv saker i 1712, etter at forpaktningssperioden var avsluttet fordi lovbruddet var begått i forpaktningssperioden.
- ¹⁶ Helligbrøde ble behandlet som bimoment i en sak.
- ¹⁷ Fredsforstyrrelse ble behandlet som bimoment i en sak.
- ¹⁸ Bisaker som kommer i tillegg: stevnefall i 30 saker i årene 1705-1712, to tilfeller av rettsforakt, i 1700 og 1711, samt en bot for drukkenskap i retten i 1709.
- ¹⁹ SAK, Lista sorenskriveri. Tingbok nr. 27, fol. 20b (Feda tinglag 1702); nr. 28, fol. 8b (Helvik tinglag 1702); nr. 29, fol. 2b (Feda tinglag 1704).
- ²⁰ Österberg og Sogner 2000: 102-105 og 275-276.
- ²¹ M. Løyland, *Slagsmål, leiermål og botlagte egder 1600-1700*. Oslo 1992: 69; Gausdal 2006: 40.
- ²² E. Sandmo 1994: 26.
- ²³ *Norsk historisk leksikon* (red. R. Fladby, S. Imsen og H. Winge) Oslo 1981: 58-59; T. Nilsen, *Forholdet mellom allmuen i Hallingdal og Ringerikes sorenskriveri, og den lokale og sentrale øvrighet under 'den store nordiske krig', 1709-20*. Hovedoppgave i historie. Bergen 1978: 35.
- ²⁴ S. Dyrvik, *Norsk historie 1625-1814. Vegar til sjølvstende*, i (red.) *Norsk historie 800-2000*. Oslo 1999: 180.
- ²⁵ Gausdal 2006: 110-113.
- ²⁶ Ibid: 127-128; O. Rygh, *Norske gaardnavne*, bd. IX *Lister og Mandal amt*, Kristiania 1912: 125; SAK, Lista sorenskriveri. Tingbok nr. 34, fol. 90 omtaler leidangstak 1709 på lensmannsgården.
- ²⁷ Gausdal 2006: 129.
- ²⁸ Ibid: 160.
- ²⁹ Ibid: 160-161.
- ³⁰ Ibid: 47-48.
- ³¹ Ibid: 74-75.
- ³² Ibid: 105-106.
- ³³ Ibid: 106.
- ³⁴ Ibid: 106-107.
- ³⁵ Ibid: 106.
- ³⁶ Sogner 1996: 52; Nilsen 1978: 37.
- ³⁷ Dyrvik 1999: 180.
- ³⁸ S. Imsen, *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart. Del 2 Lydriketiden i Skrifserie fra Historisk institutt*. Trondheim 1994: 181.
- ³⁹ Dyrvik 1999: 180-181.
- ⁴⁰ Sogner 1996: 48; Gausdal 2006: 113.
- ⁴¹ Gausdal 2006: 128-129.
- ⁴² Ibid: 129.
- ⁴³ Ibid: 199.
- ⁴⁴ Ibid: 199-200.
- ⁴⁵ Ibid: 198.
- ⁴⁶ Ibid: 199.
- ⁴⁷ Ibid: 161 og 200.
- ⁴⁸ Ibid: 200.